

ՏԱՃԿԱ-ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Արդէն անցել են աւելի քան տասնութինգ տարիներ այն օրից, երբ, նորագոյն պատմութեան տարեգրութիւնների համար առաջին անգամ՝ հայի քաղաքացիական դրութիւնը առարկայ եղաւ մեծ պետութիւններից ստորագրած մի մեծ քաղաքական դաշնագրի:

Բերլինի վեհաժողովում 1878 թւականի ամռանը ստորագրած դաշնագրութեան 61-րդ յօդածը հետեանք էր աւելի ևս ընդարձակ պահանջների, որ իրաւացի էին գտնում անել ներսէս պատրիարքը և նորա պատւիրակները — որոնք ամենայն իրաւունքով Տաճկա-Հայ ամբողջ ազգաբնակչութեան ներկայացուցիչ էին համարում իրանց: Եւ որպէս այդպիսիներին ընդունեցին նոցա Եւրոպայի բոլոր վեց մեծ պետութիւնները, չնայած որ նոցա պահանջները սահմանափակեցին մինչ ամենածայրայեղ minimum-ը: Եւ իրօք, Բերլինի դաշնագրութեան յօդած 61-րդ որոշեց բառ առ բառ հետևեալը.

«Բարձրագոյն Դուռը պարտաւորւում է, առանց այլ ևս յետաձգելու, իրագործել այն բարեփոխութիւնները և վերանորոգումները, որ պահանջում են Հայերով բնակեցրած նահանգների տեղական կարիքները, և երաշխաւորել նոցա ասպանութիւնը Ձերքէզների և Քուրդերի դէմ: Նա պարբերաբար պիտի տեղեկացնէ այդ նպատակով ձեռնարկած միջոցների մասին Պետութիւններին, որոնք պիտի վերահսկեն նոցա զործադրութեան վրայ»:

Բարեփոխութիւններ և վերանորոգումներ, երաշխաւորութիւն ասպանութեան մասին — սոքա խօսքեր են, որոնք այլ զսղափար չեն յայտնում քան եթէ լաւ կառավարութիւն, լաւ փարչական մարմին, արդար դատաստան: Դորանով 1878 թւականին Բարձրա-

գոյն Դուռը ստիպւեց իւր ստորագորութեամբ խոստովանել, որ ոչ միայն բուն Տաճկա-Հայաստանում, այլ և առհասարակ Թիւրքիայի Հայերով բնակեցրած տեղերում, չկար լաւ կառավարութիւն, լաւ վարչական մարմին, արդար դատաստան—ամենատարրական պայմանները առողջ կազմակերպւած մի պետութեան համար, հետեւապէս և յառաջագիւտական կեանքի համար առհասարակ:

Բայց Բարձրագոյն Դուռը ոչ մի քայլ չարաւ այդ յօդւածի պահանջները լրացնելու համար: Բոլորովին ընդհակառակը. այդ յօդւածը դրդեց տաճկական կառավարութիւնը դէպի վրէժխնդրութիւն հայկական տարրից, հարկաւ ոչ բոլոր անհատների դէմ, իբր հպատակների, այլ իբր մի տարրի դէմ, որը իւր անունից որ և է պահանջներ արել է և որը զորանով հող է պատրաստում ապագայում տաճկական կառավարութեանը դժւարութիւններ անելու և իւր սեփական դատը ունենալու:

Վրէժխնդրութեան այդ գործը մարմնացաւ մի քաղաքականութեան մէջ, որի արտայայտութիւնները յարատեւ եղան և սիստեմատիկական: Հայ պատուիրակները իրանց դատի պաշտպանութեան համար մատնանիշ էին լինում Տաճկա-Հայաստանի հայ ազգաբնակչութեան խտութեան և սուարութեան վրայ: Դորա համապատասխան Բարձրագոյն Դուռը աշխատեց պաշտպանութեան այդ ղէնքը խլել հայերից՝ թէ պաշտօնական թւերը ազգաբնակչութեան մասին կազմելով ի մնաս հայերի, և թէ, որ տւելի մեծ դժբաղդութիւն էր՝ բնակեցնելով Տաճկա-Հայաստանը նոր մահմեդական գաղթականներով՝ նոյն այն Ձերքէզներով, որոնց դէմ արդէն իսկ բողոք կար Բերլինի վեհաժողովում: Ճիշդ է ամեն ջանք չստակեց դիտաւորւած աջողութեամբ, բայց և այնպէս եղածի վրայ նոր չարիքներ աւելացնելու ջանքերը չխնայեցին:

Այս Բարձրագոյն Դուռն նոյն այդ վրէժխնդրական քաղաքականութիւնը արտայայտեց հայ եկեղեցականների նկատմամբ, որոնց ձեռքովն էր, որ տաճկա-հայկական դատը Եւրոպայի կաբինէտները հասաւ: Առաջնակարգ թեմական առաջնորդների Կ. Պոլիս քշելը և այնտեղ նոցա կենտրոնացնելը—սխտէմ դառաւ: Այդ նոյն քաղաքականութիւնը դրդեց Բարձրագոյն Դուռը դէպի ոտնահարումը եկեղեցական առանձնաշնորհումների, որ ընդունել էին, Յո-

վակիմ պատրիարքի օրօք, Կ. Պոլսի նաճող Մոհամէդ Բ.-ը և նորա չաջորդները և որ մեր դարում վերահաստատել էին ու ընդարձակել Յակոբ պատրիարքի օրօք, սուլթան Աբդուլ-Մեճիդ 1853 ին և 1856-ին, Աբդուլ-Ազիզը՝ 1875-ին և վերջապէս նոյն ալժմեան սուլթան Աբդուլ-Համիդ՝ իւր հրատարակած զասի-սկտական սահմանադրութեան 11-րդ յօդաձումն:

Այդ առանձնաշնորհումների ոտնակոխումը այն աստիճան աշքարայ էր, որ 11/23 դեկտ. 1889 թ. Հալոց կրօնական ժողովի բոլոր անդամներից ստորագրած մի խնդրագիր, միանգամայն նաև բողոքագիր տուեց սրբ. Պատրիարքին՝ Բարձրագոյն Դուռը ներկայացնելու համար:

Եւրլինի դաշնադրութեան կէտերից մէկն էր՝ Քուրդերի դէմ հայ ազգաբնակչութիւնը պաշտպանելու պարտականութիւնը: Յօդաւածի այդ կէտը այնքան լաւ իրականացւեց, որ նոյն այդ աւազակաբարոյ քրդերից Բարձրագոյն Դուռը զինուորական առանձին զունդ կազմակերպեց 1891 թւականին, տալով նոցա ձեռքը կատարելագործւած հրացան և, ինչան կատարւող ակտի մեծ կարեւորութեան՝ կնքելով այդ զունդը—իրան՝ զահակալ սուլթանի անունով—իբր Համիդեան զունդ, բայց միւս կողմից շարունակելով պահպանել հայ ազգաբնակչութիւնը դուրս զինուորական ծառայութիւնից, հետեւապէս և զինուորական վարժութիւններից:

Դա մի վերին աստիճանի բողոքող անարդարութիւն էր. աւելի քան անարդարութիւն—դա մի բացարձակ թշնամութիւն էր պետութեան հայկական տարրի դէմ, հակառակ ոչ միայն Եւրլինի դաշնադրութեան ոգուն, այլ նոյն իսկ այն սկզբունքների, որոնք դրւած են Օսմանեան պետութեան իբր թէ հիմնական օրէնքների հիմքում, հռչակաւոր Գիւլհանէի Խատու-ի-շերիֆի առ 3 նոյեմբեր 1839 թ. և Խատու-ի-Հումայունի առ 18 փետր. 1856 թւականի, որոնց նպատակն էր կայսերութեան ոչ-մահմեդական հպատակների իրաւունքները հաւասարեցնել մուսուլմանների իրաւունքների հետ:

Ներկայումս հանգամանքները և զաղափարները այնպէս են փոխւել, որ նոյն իսկ այդ ենթադրւած հաւասարութիւնը չի կարող հրապոյր ներկայացնել ոչ-մահմեդականների համար: Քրիստոնէական ազգաբնակչութիւնները բաւականաչափ առողջ զգացմունք-

ներ են կարողացել զարթեցնել իրանց մէջ, բաւականապէս բարձր մտաւոր ու բարոյական նպատակներ են կարողացել մշակել իրանց համար, բաւականապէս բարձր գիտակցութեան են եղել ընդունակ հասնելու, որպէս զի մի այնպիսի անշնորհապարտ նպատակի չձգտէին, ինչպիսին կը լինէր՝ իրանց պատմական զարգացումը հասցնել միայն մինչ հաւասարութիւնը մուսուլմանների հետ, որ ապա նոյն մուսուլմանների քայլերով առաջ գնային...

Եթէ տաճկական կառավարութիւնը կարողացաւ Բերլինի դաշնադրութեան 61-րդ յօդւածը վրէժխնդրութեան հիմունք դարձնել, այդ նորանից էր, որ նա շատ լաւ գիտէր թէ ինչպէս է հասկանում ինքը Եւրոպան Թիւրքիայի պարտաւորութիւնը՝ ատեղեկացնել մեծ պետութիւններին՝ ձեռնարկած միջոցների մասին յիշեալ բարենորոգումների վերաբերմամբ։ Այս տասնևհինգ երկար տարիներում ոչ մի անգամ Թիւրքիան իրան պարտաւոր չհամարեց իւր ձեռնարկած միջոցների մասին տեղեկացնել մեծ պետութիւններին։ Եւ ինչ կար տեղեկացնելու, քանի որ եղածը ծածկելու միայն խելացի էր գտնում։

Իսկ եւրոպական պետութիւնները, հաւաքական կերպով, որպէս հաստատ յայտնի է՝ այդ խնդրի համար միայն մի միակ անգամ՝ քայլ են արել Բարձրագոյն Դուան առաջ, այն որ եղաւ, նախաձեռնութեամբ սուսաց դեսպանի և համաձայնութեամբ նորա միւս պաշտօնակիցների, նոր առմարով 7-ն սեպտեմբերի 1880 թւականի, ուրեմն ամբողջ տասներեք տարի առաջ։

Բայց եթէ ամբողջ վեց պետութիւնների հանդիսաւոր վճիռը վարողացաւ Բարձրագոյն Դուռը Հայերի դիմաց լաւագոյն զոացմունքների բերել, աւելի ևս նւազ նշանակութիւն պիտի ունենար հաւաքական զգուշացումը, իսկ ևս առաւել նւազ ներգործութիւն պիտի անէին մի-միակ պետութեան միջամտութիւնները, ինչպէս այդ անում է Անգլիան, այդ լրջագոյն հետամտողը արեւելեան դործերի, որը մի-մի լսեցնել է տալիս իւր ձայնը թէ անգլիական պարլամէնտում և թէ Պոլսի իւր դեսպանի միջոցով։

Ահա այդպիսի միջամտութիւններիցն էր անգլիական դեսպան սըր Կլար-Ֆորդի նոյն այս տարւայ հոկտեմբեր ամսին Բարձրագոյն Դուան մօտ արած քայլը, որով նորա ուշադրութիւնը հրաւիրեց

հայկական խնդրի վրայ և բացատրեց Հայաստանի մէջ բարենորոգումների դործադրութեան անհրաժեշտութիւնը:

Մենք հեռու ենք տենդենցիայից՝ այսպիսի միջամտութիւններին ոչինչ նշանակութիւն չտալ: Լուսաւորեալ ազգերի խղճմանքը և նոցա կարծիքը Տաճկա-Հայ ազգութեան կարեորութեան մասին՝ այդ պաշտօնական միջամտութիւններով արտայայտուած է և վկայւում: Իսկ իմանալ, որ ձեր պաշտպանած դատը նեցուկ է գտնում հանրամարդկային կարծիքի կողմից—այդ մի միտիթարութիւն է, որը ոչ թէ տալիս էքեալներին՝ աւելի մեծ հաւատով վերաբերւել դէպի յաջողութիւնը ապագայում:

Ներկայումս Տաճկա-Հայաստանում հացի թանկութիւն է, շատ տեղ սով է կա՛մ մօտ են դորան: Հայրենիքից դուրս եկողները բաղմացել են: Ըստ երևութին՝ եղանակների մի խաղի արդիւնք է այդ բոլորը: Բաց միայն լուսաւորւած ազգերը զիտեն մարդկանց մեղքերը երկնքի վրայ չբարդել: Տաճկա-Հայաստանը մի երկիր է, ուր տասնեակ միլիոններ լաւ ապրելու տեղ պիտի գտնեն: Հայկական խնդրի բաւարար լուծումը կը հեշտացնի նաև այդ խնդրի լուծումը:

ԱԻԵՏԻՔ ԱՐԱՍԽԱՆԵԱՆՑ: